

herOpend

In HerOpend, het vervolg van Kovaardij, bezoekt De Kovel voormalige abdijen van benedictijnen en cisterciënzers in de Lage Landen. De reporter van dienst gaat na wat er nog aan monastieke waarden herkenbaar is in en rond de herbestemde kloosters. Soms is de spirituele component verscholen en verloren in het landschap, soms is die zo verweven met het dagelijkse doen en laten van de 'bruiklener' maar zegt het de passant niets meer. Tot een opmerkzame geest een en ander heropent.

*Herbestemd en heropend is alles
wat het verdient bewaard te worden.*

Hoe het zoenoffer Drenthes erfgoedhart werd – *Mariënkamp in Assen*

Harry van Royen

De stichting van de vrouwenabdij Mariënkamp was een rechtstreeks gevolg van het vredesverdrag van 1233 tussen Otto III van Holland, bisschop van Utrecht, en de onderdanen van het opstandige graafschap Drenthe. Wat was er gebeurd?

Het zoenoffer

De bisschop van Utrecht had het ruime gebied rond Coevorden sinds 1024 in leen gekregen van de keizer van het Heilige Roomse Rijk. De ingezetenen waren evenwel niet bereid om de bisschop als hun wereldlijke heer te erkennen. Dit resulteerde in een vrijwel constant kleinschalig gewapend conflict. Op een bepaald moment wilde de bisschop de toenmalige burggraaf van Coevorden, Rudolf II, weer in de pas laten lopen: beide heren hadden trammelant omdat ze niet tot een overeenkomst kwamen over de verdeel-sleutel bij het innen van tolgelden. Het kwam tot een treffen, maar de burggraaf gaf met zijn boerenleger het ridderleger van de bisschop een stevige oplawaai. De riddereer van de bisschop was danig aangetast. Er diende dus een zoenoffer door de burggraaf aangeboden te worden. Dat zoenoffer was de stichting van een klooster. De zusters van Mariënkamp kregen de opdracht te bidden voor het zielenheil van de in 1227 gesneuvelde bisschop Otto II van der Lippe en alle anderen die in de slag bij Ane gevallen waren.

Etappe 2: Mariënkamp

Na zijn dorpswandeling in Aduard vertrekt Harry van Royen in zuidelijke richting. Bijna zoals de abten van Aduard eeuwenlang deden bij hun tweejaarlijkse reis naar het Generaal Kapittel in Cîteaux. De abten uit die verafgelegen regio's dienden immers niet elk jaar aanwezig te zijn.¹ Eens per jaar reisde de abt van Aduard wel naar Coevorden. Als *pater immediatus*, door de zusters liefdevol "onsen pater abt und visitor" genoemd, moest hij er de cisterciënzerinnen van het Conventus Sanctae Maria in Campis bezoeken. De abt van Klaarkamp, de *pater immediatus* van Aduard, werd soms ingeschakeld bij problemen. Het Convent van de Heilige Maria in de Velden, kortweg Mariënkamp, werd in 1246 in de cisterciënzerorde opgenomen. In 1259 verhuisden de zusters van Coevorden naar Assen.²

De stichting in de buurt van Coevorden, op de Hilbrandskamp, grondgebied van de burggraaf, voorzag een maximale bezetting van vijftieng monialen. Het voorgeschreven bezit was immers op het onderhoud van een dergelijke groep religieuze vrouwen berekend. Alles was dus geregeld conform de richtlijnen voor vrouwenkloosters binnen de Orde van Cîteaux.

Verhuis naar Assen

De locatie was evenwel ongunstig: er waren vele overstromingen en de heidegrond was erg schraal. Nieuwe schenkingen maakten een verhuis mogelijk. Abt Eppo van Aduard fungeerde als voogd en organiseerde de bouw van een nieuw klooster. Hij koos voor de locatie een uithof in Assen, gelegen op een zandrug. Daar was geen gevaar voor overstromingen. De bouwmaterialen, Bentheimersteen en Aduarder baksteen, werden aangevoerd. Om de clausuur te realiseren groef men een grote gracht rond het abdijterrein. Geen (bak)stenen muur omgaf dit aards paradijs, maar een rij eikenbomen aan weerskanten van de gracht (*cingel*): een natuurlijke grens tussen twee werelden (deze levende muur werd wel in 1608 omgehakt). En net zoals bij ommuurde mannenabdijen vormden de poorten de enige toegangen. Aan de hoofdboort was altijd een lekenbroeder aanwezig: de portier van het klooster.³ De zusters werden geacht die grens niet te overschrijden, en het praktische werk binnen en zeker buiten de abdij werd uitgevoerd en vooral geleid door lekenbroeders.

De cisterciënzerinnen van Assen konden dankzij de ontveningen in hun heidegebieden volop genieten van de economische voordelen van de aldus ontstane brandstofvoorraad voor de (Hollandse) steden. Schenkingen (grond en tienden) en de bruidschat van nieuwe zusters hielden het vermogen op peil. Daarbij was de abdij ook gul in het ontvangen van zogenaamde proveniers en proveniersters. Deze leken kregen in ruil voor al hun bezittingen (geld en goederen) recht op voeding, kleding en huisvesting; de inwonenden kregen ook (aangepast) werk te verrichten in en rond de abdij.⁴ Naast enkele lucratieve veenderijen, waarvan de meest bekende Veenhuizen⁵ is, bezat de abdij nog 39 boerderijen die pachtgeld opbrachten. Onder normale toestanden waren de zusters hoegenaamd niet armlastig.

Plattegrond van Assen, uit het 'primitief kadaster'.

van Aduard niet in, dan hing hem een boete van “500 fransche schilden” boven het hoofd. Vijfhonderd gouden ecu’s betekende een klein fortuin ter waarde van 1.500 Franse ponden, een argument dat abt Mennardus van Aduard (1400-1421) wel begreep.⁶

Van abdij naar bestuurscentrum

Het monastieke leven kabbelde ondertussen gewoon verder, tussen alle politieke en militaire spanningen door. De ‘onstrategische’ ligging van hun klooster maakte echter dat de zusters vooral lastiggevalen werden om geld te geven aan de bisschop. Dat geld moest dienen om de militaire campagnes in Groningen te financieren.

Maar toen brak de Tachtigjarige Oorlog uit. Door de reformatorische gezindheid van de noordelijke Nederlanden deelde Mariënkamp in de brokken. In 1598 proclameerde Drenthe de Hervorming en als gevolg daarvan werden religieuze bezittingen geconfisqueerd. In 1600 namen de Gedeputeerden van het Landschap Drenthe het beheer van de abdij formeel over. Het jaar daarop werd een rentmeester benoemd en in 1602 kregen de nog aanwezige negen koordames en vier lekenzusters een jaarlijks pensioen. Ze mochten in hun pand blijven wonen, maar geen novicen meer aannemen. Intussen was de rentmeester op het abdijsdomein komen wonen, en vanaf 1603 werd de site ook de zetel van het *Collegie van Drost en Gedeputeerden* die er om de veertien dagen vergaderde. Om die bijeenkomsten naar behoren te kunnen organiseren, onderging een deel van de abdij ingrijpende verbouwingen. In 1630 verhuisde de laatste moniale naar een woning in Groningen.

In 1798 eindigde het bestuurlijk verhaal even en werden alle nog niet verkochte eigendommen van de vroegere abdij bezit van de Bataafsche Republiek. Pas in 1815 werd Drenthe terug een bestuurlijke entiteit en een volwaardige provincie.

De Hervormden namen de abdijkerk in 1662 al in gebruik, maar pas in 1807 gold het echt als kerkgebouw van de nieuwe kerkelijke gemeente Assen. In 1817 werd de kerk vergroot: de bouwnaden zijn aan de buitenkant goed zichtbaar. In 1850 kocht het stadsbestuur de abdijkerk en maakte er het stadhuis van. Die functie bleef behouden tot in 1951, al was het gebouw dan al provinciaal bezit. Op het abdijsdomein waren ook de woningen van de predikant en de gevangenisbewaarder. De gouverneur (drost, nu commissaris genoemd) had er zijn dienstwoning, terwijl ook de rechtbank van eerste aanleg en de gevangenis binnen het vroegere abdijsdomein werden ingericht. Ambtenaren van de verschillende administraties vonden er eveneens hun kantoorruimte en ze dienden zelfs op het domein te komen wonen. De woning van de vroegere priester staat er nog altijd. Een tijdlang deed dat huis dienst als woning van de provinciale ontvanger. Nu wordt het gebruikt als kantoorruimte voor Marketing Drenthe, de provinciale dienst toerisme.

Van een abdijsdomein met een klooster, drie huisjes en drie boerderijen, is Assen nu wel uitgegroeid tot een provinciestad met meer dan 5.000 inwoners

Het voormalig 'droomklooster' van de monialen van Mariënkamp. © foto's: Harry van Royen.

in het historisch centrum. Maar het kloosterpand maakt nog steeds het hart van het stadscentrum uit. Het ademt – zeker door de parkachtige zone – een serene rust.

Museale aandacht

In 1981 kreeg het provinciaal Drents museum het volledige oude provinciehuis, de oude kloostersite met de kloosterkerk, in gebruik. Sinds 1854 was dat museum gegroeid uit een kast waarin oudheden werden getoond in een kamer van het provinciehuis. Het museum bleek snel te klein en een nieuwbouw werd toegevoegd. Sinds 2011 kan de bezoeker via een ondergrondse verbinding vanuit het oude koetshuis de museale ruimte binnenkomen.⁷ Vanuit monastiek oogpunt bekeken, is dat interessant: de bezoeker moet een neutrale zone doorkruisen, vooraleer hij terug naar boven kan. De witte kleur in die zone suggereert onthechting en openheid voor nieuwe ontdekkingen. Wie afdwaalt, botst wel op een museumshop. Een te verbijten uitdaging in een abdijomgeving?

De gewone museale hoofdstukken over archeologie (met de beroemde veenlijken) en decoratieve kunst uit de periode 1885-1935 zijn de blikvangers in het museum. Slechts een paar memento's verwijzen naar de vroegere monastieke geschiedenis. In de voormalige inkomhal hangt, nu een beetje verloren in het nieuwe circulatieplan, een monumentaal herinneringsbord gewijd aan de geschiedenis van de abdij. Maar dat is het dan. De aandacht voor de geschiedenis van de abdij, dat toch het erfgoedhart van de provincie is, blijft ondermaats in dit museum.

De abdijsite zelf herbergt binnen de oude omwalling verder het Drents Archief (tot 1844 de plek waar de gevangenis stond) en de provinciale dienst toerisme. In deze panden klopte aanvankelijk het spirituele hart van Drenthe. Daarna werden ze verbouwd tot het bestuurlijke brein van de provincie. De link tussen hart en hersenen is er nog steeds en het zou getuigen van

Museale ruimtes met beperkte 'doorkijk' op het vroegere kloosterleven: abdijkerk met afgesloten nonnenkoor.

historisch en spiritueel respect om dat in een volgende museumreorganisatie ook meer tot zijn recht te laten komen. Het nonnenkoor boven de abdijkerk, nu volledig afgesloten en weggestopt als tentoonstellingsruimte, zou bijvoorbeeld kunnen worden ingericht als een museale herinneringsruimte. Liefst met drie doorkijkluiken naar de plaats waar vroeger het altaar stond: een sterk scenografisch teken dat de intrinsieke belevingswaarde van deze ruimte kan vergroten. Veel nonnenkoren zijn er immers niet meer bewaard in de Lage Landen en het ruimtelijk gevoel daarvan is gewoon onbeschrijfelijk.

Een zegel zonder duiding

Ook buiten het gebouw is een en ander aan de vergetelheid prijsgegeven. Het herbestemmingsverhaal van Mariënkamp in Assen is nochtans in essentie hetzelfde als dat in Aduard. Op en rond het abdijsdomein verrees na de opheffing van het klooster een seculiere woonkern. Alleen werd die in Assen iets belangrijker dan in Aduard, want Assen werd de hoofdstad van de provincie Drenthe. Die schaalgrootte maakt het allicht ook minder evident om de landschappelijke en bouwkundige sporen van de voormalige cisterciënzerinnenabdij aan te wijzen. In Assen geen dorpswandeling langs de oude abdijsbegrenzing, geen informatiepanelen met duidingen die refereren aan het getijdengebied, zoals dat in Aduard het geval is. Toch jammer, want de oude bestuurlijke abdijskern is nog perfect afleesbaar in de stedenbouwkundige ontwikkeling van Assen. Daar de aandacht op vestigen, zou de historische analyse ten goede komen, wat dan weer op toeristisch, educatief en spiritueel vlak heel wat interessante ontwikkelingsmogelijkheden biedt. Ook de spirituele ruimte heeft soms nood aan duiding. Of aan een begripskader dat voor sommigen de ideale aanzet kan zijn om wat dieper na te denken en zich te bezinnen.

Dat een duidingskader noodzakelijk is, wordt gewoonweg bewezen door het kloosterzegel dat na het verdwijnen van de abdijsgemeenschap verder werd gebruikt. Het oude landschapzegel – in de zetel waar de Staten van Drenthe en hun Gedeputeerden vergaderden – werd het provinciaal zegel én het zegel van het provinciaal museum. Sinds 1829 werd dit door de Hoge Raad van Adel zo

Het wapen van de provincie Drenthe is afgeleid van dat van het Landschap Drenthe, en dus van het zegel dat sinds 1262 bekend staat als het zegel van Mariënkamp. Het zegel toont Maria die het kind Jezus op de linkerknie houdt. De Maagd is gekroond en zit in een tempel van goud. Het zegel en wapenschild hangen in de gevel van het Drents Museum (oude griffiegebouw).

bepaald. Het oude griffiegebouw draagt dus als een stille getuige de herinnering aan de cisterciënzerabdij op zijn gevel. Nu dat gebouw dienst doet als provinciaal museum⁸, is een duiding meer dan welkom voor de bewoners, de bezoekers en alle soorten meerwaardezoekers. Wie maakt daar nu eindelijk werk van?

Harry van Royen (°1965) is historicus. Onderzoekservaring deed hij vooral op in de domeinen industriële archeologie, nijverheidsgeschiedenis, historische milieuverontreiniging, monumentenzorg en herbestemming van industriële architectuur en monastieke instellingen in de Lage Landen.

NOTEN

- 1 Jaap van Molenbroek, *Mirakels historisch. De exempels van Caesarius van Heisterbach over Nederland en Nederlanders*, Verloren, Hilversum, 1999, blz. 206.
- 2 De aandacht voor de abdijsite nam onlangs weer toe, zoals blijkt uit een aantal publicaties: Philip Holt, *Schiere monniken en grijze vrouwen. Cisterciënzers in Nederland 1165-1797. Een overzicht*, Damon, Budel, 2015, blz. 211-215; Alina Dijk, "Kloosterleven. De gesloten wereld van de cisterciënzer orde", in: *Asses Historisch Tijdschrift*, 24/4 (2014) 1-7; Bernard Peugniez, *Le Guide Routier de l'Europe Cistercienne*, Editions du Signe, Strasbourg, 2012, blz. 417.
- 3 J.S. Magnin, *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd*, Oomkens, Groningen, 1835, blz. 196.
- 4 Tarcisius van Schijndel oco, "Rond het ontstaan van de abdij Maria's kamp te Assen", in: *Cisterciënzer ordeleven rond Assens oude abdij*, Assen, 1959, z.p.
- 5 Veenhuizen is nu vooral bekend als kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid, cf. Patrick De Rynck (red.), *De Koloniën van Weldadigheid. Een uitzonderlijk experiment*, Van Gorcum, Assen, 2018, blz. 92-99.
- 6 Bart Flikkema, *Abt Boyng. Middeleeuwse kloosterhervormer & pater immediatus in klooster Yesse*, Haren, 2018, blz. 5-10, 19-20.
- 7 Jan Jaap Heij, *Het Drents Museum. De geschiedenis van het gebouwencomplex*, Bekking & Blitz, Amersfoort-Brugge, 2012.
- 8 Adres: Drents Museum, Brink 1, Assen. Website: <https://drentsmuseum.nl>.